

прогалину в царині лінгвістичних досліджень та уможливить створення загального всеукраїнського фонду мікротопонімів.

Література

1. Карта міста Малина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.malyn.com.ua/zKarta1.jpg>
2. Про топоніми міста Малина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.malyn.com.ua/MMaboutTopon.htm>
3. Скорук І. Д. Курсова та дипломна роботи з ономастики : посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / І. Д. Скорук. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 295 с.
4. Словник української мови : в 11-ти т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
5. Студінський В. А. Малин : малий енциклопедичний словник / В. А. Студінський. – К. : Вид-во «Фенікс», 2011. – 304 с.

*Денисюк В. В.
(Умань)*

ЯКИМИ ДІСТАЛИСЯ ДО НАС ГОЛУБОК НОЯ ТА ОСЕЛ БАЛААМА?

Фразеологія є лінгвістичною універсалією: немає мови, в якій би не було фразеологічних одиниць. Це ж стосується і пропріальної лексики, що є центром багатьох стійких одиниць. Фразеологізми з власною назвою – двопланові універсалії – і як власне фразеологізми, і як фразеологізми з універсальним ономастичним компонентом. Такі фразеологізми, зберігаючи загалом первинну семантику, можуть зазнавати варіацій як пропріативної частини, так і апелювальної. Варіативність стійких словосполучень, зокрема й інтернаціональних, до яких належать насамперед біблійні та античні, наштовхує на думку, що насправді в українській мові таких фразеологізмів було більше, ніж це засвідчено в сучасних фразео- та лексикографічних працях. Підтвердженням цього слугують пам'ятки писемності української мови різних періодів її розвитку, у яких засвідчено фразеологізми з онімним компонентом. На хронологічному тлі розвитку фразеологічного фонду української мови особливе місце належить XVII ст. – періоду, коли європейське бароко наповнило українське словесне мистецтво новим поглядом на святописемну традицію та значно розширило античний ресурс української фразеології. Зазначимо, що пам'ятки писемності засвідчують факт семантичної інтерпретації онімів та утворення на їх основі нових стійких словосполучень. Тож метою нашої розвідки є аналіз трансформаційних процесів у семантиці та будові фразеологізмів біблійного походження з компонентом-онімом. Матеріалом дослідження послужили поетичні твори українських книжників XVII ст., уміщені в збірнику «Українська поезія. Середина XVII ст.» (К., 1992). Вибір джерела зумовлений тим, що в поетичний текст набагато

складніше ввести фразеологізм, особливо книжного походження, аніж у текст прозовий. Поетові доводиться витримувати риму, а це вимагає більш творчого опрацювання стійкої мовної одиниці, що найчастіше позначається на фонетичних, граматичних чи структурних особливостях уживання фразеологізму.

Власні назви у складі фразеологізмів української, білоруської, російської, польської, чеської, англійської, німецької, французької, іспанської та інших мов були об'єктом ґрунтовних досліджень (див. праці Б. М. Ажнюка, В. Д. Бояркіна, Ю. Гурської, Є. Є. Іванова, А. О. Івченка, Є. В. Камінської, В. І. Ковалю, А. М. Кравчук, Я. Лагинович, В. М. Мокієнка, Н. М. Пасік, Л. І. Степанової та ін.). Значний пласт серед фразеологізмів з компонентом-онімом становлять стійкі словосполучення біблійного походження. Чимала кількість розвідок свідчить про постійний інтерес науковців до цих мовних одиниць, особливо біблеїзмів. Про це красномовно говорять довідкові видання лінгвістичного й енциклопедичного типу: «Словарь-справочник библеизмов русского литературного языка» (Н. П. Матвеева, В. І. Макаров, 1993–1996), «Библейская цитата: словарь-справочник» (1999), «Спочатку було Слово» (А. П. Коваль, 2001), «Фразеологізми біблійного походження: короткий словник-довідник» (Л. П. Будівська, З. С. Сікорська, 2007), «Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов» (К. М. Дубровіна, 2010), «Лепта библейской мудрости» (Д. Балакова, Х. Вальтер, Н. Ф. Венжинович, М. С. Гутовська, Є. Є. Іванов, В. М. Мокієнко, 2014) та ін.

Зазначимо, що в досліджуваних текстах фразеологізми із компонентом-антропонімом переважають. Українська поезія XVII ст. ще перебувала під впливом релігії, проте спостерігаємо проникнення у вірші барокових мотивів. Поети намагаються використовувати ті стійкі словосполучення зі Святого Письма, семантика яких слугує яскравим коментарем основних сутностей людського життя, його чеснот чи гріхів.

Досліджувані тексти засвідчують функціонування фразеологізмів *голубок Ноя* та *осел Валаама*:

Престерегаєт Бог голубком Ноя

И ослом Валаама, а челоўком своя

Люди упоминаєт, бы волю святую

Єго ховали, а не якую иную (УП¹⁷, 203).

В основі обох стійких словосполучень лежать історії зі Святого Письма. Так, фразеологізм *голубок Ноя* сягає біблійного сказання про всесвітній потоп. Коли Бог згадав про Ноя та мешканців його ковчегу, то зупинив вітер і дощ. Однак особливості побудови ковчегу не дозволяли бачити те, що відбувається за бортами. Тому Ной випустив спочатку ворона, який то відлітав, то прилітав, проте жодної відповіді про сушу так і не дав. Потім Ной випустив голуба, який за другим разом повернувся з маслиною гілкою, а за третім – і взагалі залишився на

суші. Тоді Ной зрозумів, що на цій землі вже можна жити і людині. Таким чином, голуб і маслинова гілка набули статусу символів нового мирного життя, яке настало після величезної катастрофи. У наведеному контексті фразеологізм *голубок Ноя* слугує застереженням людям, насамперед церковникам, які зрадили віру, прийнявши унію, що покарання їм не оминуть.

Прикметно, але в сучасній українській і російській мовах це стійке словосполучення не кодифіковано. Семантику миру продовжує реалізувати фразеологізм *голуб миру*, який зберіг структуру словосполучення «іменник у Н. в. + іменник у Р. в.». Функціонування фразеологізму і закріплення його давнього значення у словосполученні з новим іменниковим компонентом було актуалізоване і позамовними чинниками: нещодавно закінчилася Друга світова війна, у 1949 році проходив I Всесвітній конгрес прихильників миру, емблемою якого став малюнок Пабло Пікассо – голуб з маслиноюю гілкою у дзьобі. Саме у формі *голуб миру* фразеологізм обмежено кодифікують фразео- і лексикографічні праці: *зображення білого голуба як символу миру* (СУМ, II, 118); *символ миру та соціального благополуччя* (СРФ, 127); *зображення такого птаха з білим пір'ям як символ миру* (ФССРЛЯ, I, 267). Тільки у спеціальних працях «Спочатку було Слово» [2, 34–35], «Енциклопедичний словник біблійних фразеологізмів» (ЭСБФ, 156–158) подано, крім дефініції, більше інформації про власне біблійне походження цього вислову.

Біблійна історія про Валаама та ослицю також є джерелом відомого нині фразеологізму *Валаамова ослиця*. Пригадаймо: Валаам поїхав на своїй ослиці до моавитського царя, щоб проклясти народ Ізраїлів. Однак Бог заборонив Валаамові це робити. Незважаючи на заборону, Валаам їхав далі. Тоді шлях пророку перегородив ангел з мечем. Ослиця, яка помітила ангела, стала звертати з дороги. Розлючений Валаам за такий спротив почав бити її. У цей момент Бог наділив ослицю даром говорити, яка запротестувала людською мовою. І тільки після цього пророк побачив ангела і розкався. Уважне прочитання біблійної історії дозволяє зробити такі висновки: у Біблії фразеологізму, навіть словосполучення *Валаамова ослиця* немає, а лексему *ослиця* вжито тут з прямим значенням. Це свідчить на користь того, що стійке словосполучення утворилося вже за межами біблійного тексту і є екстрактом описаної ситуації. Очевидно, що першоосною утворення фразеологізму став розвиток у лексемі *ослиця* переносного значення «покірنا, мовчазна, боязка людина, яка несподівано для інших починає протестувати». Підґрунтя для такої метафоризації було, адже в багатьох народів, зокрема і в українського, осел символізує нерозумність, упертість, а словом *осел* послуговуються як лайливим для номінації загалом людини з такими рисами.

Про те, що ця біблійна історія була добре відома тогочасним українським книжникам, свідчить спроба витворити метафоризовані словосполучення з відантропонімним атрибутивним компонентом, як це спостерігаємо у творі Герасима Смотрицького: *Чи па^к зве^здамъ творец^ч спротиви^аса оно^му сво^оном^у корикгователеви, абы в то^е са што ем^у не пор^учено не в^ьдава^л, кгда^ж на томъ яко видимъ и на^збы^тмъ цванкова^л. Ачъ яко не недбалый коштова^л, яко бы было ведле его зда^на л^ьпше, ради^вши на земли хот^ьлъ поправити и на н^бъ и прозр^ьвши наперед^д якимсь, не в^ьдати если не **валаамъскимъ д^хомъ**, том^у та^к пилно в ча^с забега^л, в^ьдаючи же по шкод^ь роз^умъ мало потребе^н бываетъ. Бо и л^ькаръ дов^тьпны^и кгда обачить яки^и шко^дливый вродъ, або якъ они зов^утъ пек^ельный огонь, не жал^уеть наперед^ь здорового члонка оур^ьзати, абы все т^ьло ѿ того са не псовало* (Смотр., Календар, 31). Однак це словосполучення не ввійшло до фразеологічного фонду нової української мови, що зумовлено, очевидно, активним функціонуванням в українській етнокультурі зооніма *осел* зі значенням «уперта, нерозумна людина».

Звертає на себе увагу й те, що в досліджуваних текстах словосполучення зафіксовано в генітивній конструкції. Для староукраїнської мови порівняно з киеворуським періодом, як зазначає Г. Х. Щербатюк, кількість конструкцій з родовим належності зросла. Генітив використовували тоді, коли неможливо було використати присвійний прикметник [1, 77]. Якщо аналізувати це словосполучення з погляду поетики, то воно використано тут не задля дотримання розміру. Очевидно, що вірш є додатковим підтвердженням поширення конструкцій з родовим належності. Причину цього, можливо, слід убачати в неповній адаптації біблійного антропонімікону: незважаючи на давність таких антропонімів та час їхнього входження в українську онімію, тільки незначна частина їх закріпилася в українській мові.

Сучасним українській і російській мовам фразеологізм відомий у формі «присвійний прикметник + іменник». Так, в українських лексико-і фразеографічних працях його кодифіковано з ремаркою *книжн.* і значенням «покірна, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест» (СУМ, V, 771; ФСУМ, 590; СФУМ, 469). Російські лексикологи і фразеологи реєструють фразеологізм *Валамова ослица* по-різному. У «Фразеологічному словнику російської мови» (ред. О. І. Молотков) стійке словосполучення подано з двома значеннями: 1. Покірна, мовчазна людина, яка несподівано для оточуючих висловлює свою думку чи протест. 2. *лайл*. Нерозумна, вперта жінка (ФСРЯ, 298). «Фразеологічний словник сучасної російської літературної мови» (ред. О. М. Тихонов) кодифікує його з ремаркою *ірон.* та значенням «про мовчазну, покірну людину, яка несподівано висловила свою думку чи протест проти чогось» (ФССРЛЯ, I, 97). У спеціальних працях, де проаналізовано фразеологію біблійного походження, також акцентовано

на розвитку «лайливого» значення: 1. *книжн.* Покірна, мовчазна людина, яка несподівано запротестувала чи висловила свою думку. 2. *лайл.* Нерозумна, вперта жінка (СРФ, 424); 1. *книжн., ірон.* Покірна, боязка, мовчазна людина, яка несподівано для оточуючих висловила свою думку чи протест. 2. *лайл.* Нерозумна, вперта жінка (ЭСБФ, 70–72). Укладачі компаративного довідника біблійних крилатих висловів «Лепта біблійної мудрості» словосполучення *Валаамова ослиця* подають з ремарками *книжн., ірон.* та значенням «про боязких, покірних людей, які несподівано висловили свою думку чи запротестували» (ЛБМ, 101).

Отже, історія фразеологізмів *голубок Ноя* та *осел Валаама* засвідчує поступову їх адаптацію до українського мовного ґрунту. Прикметно, що зафіксовані в досліджуваних текстах форми зазнали суттєвих трансформацій: у першому з фразеологізмів ономастичний компонент замінено на апелятивний, у другому – зміна апелятивного компонента на однокореневий дериват та генітивної конструкції як репрезентанта належності на прикметниково-іменникове словосполучення.

Умовні скорочення

ЛБМ – Лепта библейской мудрости : библейские крылатые выражения и афоризмы на русском, английском, белорусском, немецком, словацком и украинском языках / авторы-составители: Д. Балакова [и др.]. – Могилев : МГУ имени А. А. Кулешова, 2014. – 208 с.

Смотр., Ключ – Смотрицкий Г. Ключь Царства Небесного / підгот. до вид. В.М. Мойсієнко, В.В. Німчук. – Житомир, 2005. – С. 29–50.

СРФ – Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник / Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.

СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.

СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с. – (Словники України).

УП¹⁷ – Українська поезія. Середина XVII ст. / упор. В. І. Кречотень, М. М. Сулима. – К. : Наук. думка, 1992. – 679 с.

ФСРЯ – Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – М. : Сов. энциклопедия, 1967. – 543 с.

ФССРЛЯ – Фразеологический словарь современного русского литературного языка : в 2 т. / под ред. проф. А. Н. Тихонова – М. : Флинта : Наука, 2004. – Т. 1–2.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.

ЭСБФ – Дубровина К. Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов / К. Н. Дубровина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 808 с.: ил.

Література

1. Історія української мови : синтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. – К. : Наук. думка, 1983. – 503 с.
2. Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.